સસાધનો વિનાની જાગૃતિ વાઝણી છે

આદરણીય વડીલશ્રી ગણેશ દેવી,

ઉત્તમ કક્ષાના લેખક, પત્રકાર, વક્તા બનવા માટે ઓછામા ઓછા પાચ હજાર શબ્દોનુ ભડોળ હોવુ જોઈએ એવુ મેં ક્યાક વાચ્યુ છે. હુ જ્યારે આ પત્ર લખી રહ્યો છુ ત્યારે મારી પાસે તો પાચસોનુ પણ શબ્દ ભડોળ નથી. જેથી ગાડી, ઘેલી ભાષામા, શબ્દોમા, વાક્યોમા લખી રહ્યો છુ. મારા લખાણમા નાની-મોટી ભૂલ હશે તે બદલ હુ પ્રથમથી જ માફી માગુ છુ.

સસાધનો વિનાની જાગૃતિ વાઝણી છે એ મેં મથાળા પર લખ્યુ છે. તે કોઈની સામે પડકાર ફેંક્યો નથી. ફરિયાદ નથી, સલાહ કે સૂચન પણ નથી. મારા હૃદયમા જે વિચારો મને મૂઝવી રહ્યા છે, અનેક સગઠનો જે આદિવાસી સમાજની ઉન્નતિ માટે, વિકાસ માટે બનાવ્યા હતા તે મે ભાગી પડતા, તૂટતા જોયા છે. એ સગઠનોનો અભ્યાસ કર્યા પછી મને લાગ્યુ કે હુ પણ એક સગઠનનો જ માણસ છુ, સગઠનમા રહીને જ કાર્ય કરૂ છુ. આદિવાસી સમાજની પ્રગતિ માટે ઘણા સગઠનો ભૂતકાળમા બન્યા, વર્તમાનમા કાર્યરત છે. તેમાથી મોટા ભાગના વાઝણા સાબિત થયા છે. એટલે જ આદિવાસી સમાજ આજે વિનાશની આરે છે.

લ   કર્યા પછી બે પાચ વર્ષમા બાળકો પેદા ન થાય તો સ્ત્રીની હાલત કેવી ખરાબ બને છે? તેને વાઝણનુ લેબલ લાગી જાય છે; પતિ, સાસરીયા, સગા વહાલા એના તરફ કેવો અભિગમ અપનાવે છે ? કઇ દષ્ટિથી જુએ છે ? સ્ત્રી ખરીપણ ફળ વિનાની, પતિ, સાસરીયા માટે નકામી બની જાય છે, કારણ એક જ કે એ વાઝણી છે. એનુ રૂપ, સૌદર્ય, ડિગ્રી પતિ માટે ગૌણ બની જાય છે. કારણ કે સતાનો પેદા થવાના જે કુદરતી સસાધનો એનામા હોવા જોઇએ તે નથી. જાગૃતિ, વિકાસના કામ કરતા સગઠનોનુ પણ કઈક આવુ જ છે. (સમાજની ઉન્નતિ સદર્ભમા)

વિચારો ગમે તેટલા ઊંચા, સારા, સમાજને સાચી દિશા આપનારા હોય પણ એને અમલ કરવાના સસાધનો (માનવીય, આર્થિક) ટાચા હોય, નહિવત્ હોય તો વિચાર ચલિત થઈ શકતો નથી. ચલિત થાય તો થોડો આગળ વધી અટકી જશે, સ્થગિત થઈ જશે, કારણ કે વિચારને નેતૃત્વ આપનાર માણસો સસાધનોના અભાવે અટકી જશે, બીજા ક્ષેત્રમા જોડાઈ જશે. એની પણ લાચારી છે.

આજે ગાધીજીની વિચારધારા દુનિયા જે સકટમા આવીને ઊભી છે, તે સકટમાથી મુક્તિ અપાવવા સક્ષમ છે. છતા એમની વિચારધારાને વહન કરનારા નિઃ ાવાન લોકો ઓછા કેમ છે ? ગાધીજીની સ્વાલબન અને સ્વશાસિત ગામડાની નીતિ ભારતમા કેટલે અશે પ્રસ્થાપિત છે ? મને ખબર નથી. ભારતમા ગ્રામસ્વરાજ અને સ્વશાસન વાળુ ગામ ક્યા છે ? ગાધીજી પર લોકોને વિશ્વાસ હતો, ગાધી વિચારમા નહીં તો જ આવુ થાય. મને લાગે છે કે આપણે ગાધીજીનુ કાર્ય કરી રહ્યા છે પણ ગાધીજીનુ નામ લેતા નથી, ગાધીની ખાદી પહેરતા નથી.

સ્વાલબન અને સ્વશાસન ગામડામા સ્થપાય એમ ગાધીજીની નેમ હતી. ગાધીજીના શબ્દોને આપણે આત્મનિર્ભર ગામ નામ આપ્યુ. ખાદી પહેરીને જ ગાધીજીનુ કાર્ય થાય એમ હુ માનતો નથી. માનવીય સવેદના હોય તો મહેલમા રહીને, સૂટ-બૂટ પહેરીને પણ ગાધીજીનુ કાર્ય થાય, સવાલ નિઃ । અને માનવીય સવેદનાનો છે. આજે ખાદી પહેરીને (ગાધીવાદનુ મહોરુ પહેરી) લોકો ગાદી સુધી પહોંચ્યા છે. ગાધીજી પાછળ અને ગાદીવાદીઓ, ખાદીવાદીઓ આગળ નીકળી ગયા છે (ટીકા કરવાની હેતુથી નહીં વાસ્તવિકતા છે તે લખી રહ્યો છુ.)

આપણે ભાષાનુ આદોલન ચલાવી રહ્યા છીએ, વૈચારિક, જાગૃતિનુ આદોલન ચલાવી રહ્યા છીએ, આત્મનિર્ભરતાનુ આદોલન ચલાવી રહ્યા છીએ, આ આદોલન ચલાવવા માટે મોટા પાયે માનવીય અને આર્થિક સસાધનોની જરૂરિયાત ઊભી થવાની છે, વિશાળ સામાજિક અને ભૌગોલિક નેટવર્ક ઊભુ થવાનુ છે, લાખો લોકોને આ કાર્યમા જોતરવાના છે. આ બધાને ચલિત કરવા આર્થિક સસાધન મહત્વનુ છે. આજે દુનિયામા કોઈ પણ પ્રવૃત્તિને આગળ ધપાવવા, પ્રેરણા આપવા મારી દષ્ટિએ નાણુ મુખ્ય પ્રેરક બળ છે. (સાધુ-સત, ફકીરોના) થોડા અપવાદોને બાદ કરતા આતરિક પ્રેરણા અને બાહ્ય પ્રેરણા આ બે પ્રેરણા મનુષ્ય પાસે કાર્ય કરવા માટે છે. દુનિયામા થતી પ્રવૃત્તિઓનુ વિશ્લેષણ કરીશુ તો જણાશે કે મોટા ભાગના લોકો આજે બાહ્ય પ્રેરણાથી કામ કરી રહ્યા છે. જે જરૂરી પણ છે. આપણે દરેક આ કામ કઈ પ્રેરણાથી કરી રહ્યા છીએ તેનો ભવિષ્યમા જવાબ મળી જશે. ગાધીજી, ઇસુ, કબીર, મીરાબાઈએ પોતાની આતરિક પ્રેરણાથી કામ કર્યું એટલે લક્ષ્ય સુધી પહોંચી શક્યા. એમને કોઈ બાહ્ય મહત્ત્વકાક્ષા ન હતી, અગત મહત્વકાક્ષા પણ ન હતી કે હુ રાજા થાઉં, રાષ્ટ્ર પ્રમુખ થાઉં, અબજોપતિ થાઉં. એમની મહત્ત્વકાક્ષા સામાજિક હતી. એટલે એમને કોઈ સત્તા, કોઈ સુદરી કે પ્રલોભન લલચાવી શક્યા નહીં. બદુકની ગોળી પણ એમને ડરાવી શકી નથી.

આપણે બધા કામ કરનારા સાધુ-સત, ફકીર કે બાવા નથી, સસારી છીએ. મોટા ભાગના કાર્યકર્તાઓની અગત લાગણીઓ હોય છે, કારણ કે તે બધા સસારી છે, ઘરની જવાબદારીઓથી પણ બધાયેલા હોય છે. હુ આપણા કાર્યકર્તાઓનુ નિરીક્ષણ કરુ છુ ત્યારે એક ચિત્ર મોટા ભાગના કાર્યકર્તાઓના ચહેરાપર દેખાય છે તે દુઃખનુ ચિછ. કાર્યકર્તાઓના ચહેરાપર નૂર હોવુ જોઈએ, જે સમાજમા ઉત્સાહ પ્રેરવા, જોશ ભરવા, પ્રેરણા આપવા નીકળ્યો છે તે પોતેજ દુઃખી જણાય, નિરાશ દેખાય, તો સમાજને કોઈ રીતે પ્રોત્સાહિત કરી શકે? કાર્યકર્તાની લાચારી હુ જાણુ છુ. મુખ્ય સમસ્યા આર્થિક છે. એને કેટલીક પાયાની સગવડો હોવી જોઈએ, જેથી તે સ્વસ્થચિત્તે કામ કરી શકે. આર્થિક સસાધનોના અભાવમા એ કામને ન્યાય આપી શકતો નથી. ગામમા કે સમાજમા એ હિંમતથી ઊંચા અવાજે બોલી શકતો નથી. વિરોધ પણ કરી શકતો નથી. આર્થિક સમસ્યા એને કનડી રહી છે (વિચારવા માટે).

ગાધીજીએ દુનિયાને નવી થિયરી આપી. સમાજના કાર્યમાટે એણે સાધુ-સતો નહીં બનાવ્યા; એમણે કાર્યકર્તા બનાવ્યા, જે સવાર-સાજ થોડો સમય ભેગા મળે બાકીનો સમય ફિલ્ડમા ખર્ચે, લોકો સાથે વધારે સમય ગાળે, સાજે પાછા ભેગા મળી કરેલા કાર્યોનુ ચિંતન કરે. પોતાની જાત સાથે સવાદ કરે અને આનદ કે દુઃખ અનુભવે, થિયરી પ્રમાણે.

થિયરી (વિચાર) ➪ પ્રયત્ન ➪ પરિણામ ➪ ૧.લાભ (સતોષ આનદ) ૨.નુકસાન (અસતોષ, દુ:ખ)

આપણને આપણા કાર્યમાથી આનદ, સતોષ મળવો જોઈએ. મને સમાજના કામમાથી આનદ ન મળતો હોય તો મારે સમજવુ કે મારી આ કામ માટે લાચારી છે, સારા વિકલ્પના અભાવે હુ કામ લાચારી કરી રહ્યો છુ.

આત્મનિર્ભર ગામની કલ્પના કરુ છુ ત્યારે મનમા હમેશા એક વિચાર આવે છે, ગામના ગોવાળિયા, કોટવાળિયા, હળપતિઓ કે આવા બીજા સમૂહોને જેમણે જેમણે બધુ જ ગુમાવી દીધુ છે કે છીનવી લીધુ છે એવા સમૂહોને માત્ર આત્મનિર્ભર બનવાનો વિચાર આપવાથી તે આત્મનિર્ભર બની શકશે ? કે આવા સમૂહોને થોડી નક્કર મદદ કરીને પગભર બનાવવાની કોશિશ કરીશુ ? આપણે કોઈને દાન, ભેટ કે સીધો લાભ આપીને આત્મનિર્ભર બનાવવાનુ નથી, પણ આવા સમૂહ માટે અલગથી વિચારવુ પડશે જેમણે બધુ જ ગુમાવી દીધુ છે, કમરતોડીને મહેનત કરવા છતા કશુ ભવિષ્ય દેખાતુ નથી. તે વર્તમાન ક્ષણને નજરમા રાખીને જીવે છે, સારા ભવિષ્ય માટે વર્તમાનનો ભોગ આપવા તૈયાર થતો નથી. એને ચારે બાજુ અધારુ દેખાય છે, આવા સમૂહોને કોઈ રીતે માત્ર આત્મનિર્ભરતાનો વિચાર આપીને બેઠા કરી શકાય ? કે પછી ગીતાના સૂત્ર મુજબ ફળની આશા રાખ્યા વિના કર્મ કર્યે જા એવુ કહેવુ ? મારી પાસે કોઈ ભૂખ્યો માણસ આવે અને હુ તેને કઈ પણ વસ્તુ આપ્યા વગર કહુ, જા ખાઈ-પીને આનદ કર, તો શુ એ આનદ કરશે ? આત્મનિર્ભરતાના ખ્યાલમા પણ જો માત્ર વિચાર જ આપ્યા કરીશુ તો મને નથી લાગતુ કે આત્મનિર્ભરતાના વિચારને ઝાઝી સફળતા મળે.

મને લાગે છે કે લક્ષ્ય સુધી પહોંચવા આત્મનિર્ભર અને સ્વાભિમાની આદોલન ઊભુ કરવુ જોઈએ અને આ માટે પોતાના સસાધનો ઊભા કરવા જોઈએ. આપણે મહીથી તાપી સુધી ૨૨૦૦ ગામડાઓમા કામ કરવાનુ છે, લાખો લોકો સાથે કામ કરવાનુ છે. આપણે લોકોને સાચી અને સારી દિશા આપીશુ તો લોકોનો વિશ્વાસ સપાદન કરીશુ. લોકોને સારી સેવા આપીશુ, સાતત્ય જાળવીશુ તો મને લાગે છે કે આદોલનને આગળ ચલાવવા સસાધનો પણ અદરથી મળી રહેશે અને લક્ષ્ય સુધી પહોંચવામા મુશ્કેલી ઓછી આવશે.

વસાવા ગુરજીભાઈ કે.

ગણેશ દેવી

હાલમા એક પત્ર મળ્યો. લાબા સમય પછી મને વિચાર કરવા પ્રવૃત્ત કર્યો એવો આ પત્ર છે. પત્રલેખકને ધન્યવાદ મોકલુ છુ. આ પત્રમા આપણા કામ વિશેના અમુક મૂળભૂત પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરવામા આવ્યા છે. એ પ્રશ્નોનો સરવાળો નીચે મુજબ છે :

કામ મહત્ત્વનુ કે કામ કરવાવાળી વ્યક્તિ મહત્ત્વની ?

આપણા કાયકર્તાઓ વચ્ચે 'સાહેબ' વૃત્તી વધી રહી છે કે ?

આપણે આદિવાસી પ્રજાના સુખદુ:ખ થી અપરિચિત થઈ રહ્યા છે કે ?

આપણા એક બીજા વચ્ચેનો સવાદ ઓછો તો થતો નથી ને ?

આ બધા પ્રશ્નો હુ ઘણા સમયથી જાતને પૂછી રહ્યો છુ. જે દોસ્તે પત્ર લખ્યો એમનો આભાર માનુ છુ કે આ પશ્નો વિશે વાત કરવાનો મોકો તેઓએ મને આપ્યો.

કાર્ય કે વ્યક્તિ ?

દરેક દેશના સરહદપર લઢતા સૈનિકો, ઠડક કે તડકો જોયા વગર કાર્યતત્પર રહે છે, અને યુદ્ધ નો પ્રસગ આવે તો લઢતા લઢતા પ્રાણાહુતિ પણ આપે છે. મુબઈમા શેરબજારમા બેઠેલા શેઠિયા પાચ મિનીટમા જેટલા નાણા ફુકી કાઢે છે તેથી ઘણા ઓછા આવા સૈનિકોના તમામ જીદગીભરની કમાણી હોય છે.

મોટા મોટા તત્રજ્ઞો અને શાસ્ત્રજ્ઞોને નોબેલ પ્રાઈઝથી બિરદાવવામા આવે છે. તેઓને માન્યતા, સપત્તિ, સુખ બધુ જ મળતુ રહે છે, જ્યારે એક નાનકડા ગામમા નિશાળમા ભણાવતા શિક્ષકને સાઈકલ ખરીદવા માટે નાણા પણ મળતા નથી.

મત્રીશ્રીઓ અને તત્રીશ્રીઓ એરકડિશન ઓફિસમા બેસે અને હવાઈ જહાજમા જ ફરે છે, જ્યારે આપણને રોજે ટપાલ પહોંચાડવાવાળા ટપાલીએ પગપાળે શહેરોમા અને ગામડાઓમા ફરતા હોય છે.

આ દાખલા આપવા પાછળનો હેતુ એવો છે કે સમાજમા વિષમતા ભરાયેલી છે. મત્રીશ્રીઓ અને તત્રીશ્રીઓને પુછીએ તો એ કહેશે તે તેઓ ઉપર તમામ દુનિયાની જવાબદારી હોય છે. વાસ્તવિકમા તો ટપાલી હોય કે વડાપ્રધાન, સૈનિક હોય કે વેપારી દરેકને સમાનતાથી જીવવાની તક હોવી જોઈએ.

આ પ્રકારનો વિચાર કરવાવાળા આપણે જ પહેલા નથી. આ પૂર્વે પણ આ પ્રકારના વિચાર ખૂબ ગભીરતાથી સમાજ સામે મુકવામા આવ્યા હતા. જે ચિંતકોએ આ પ્રકારના વિચાર દુનિયા સામે રજુ કર્યા તેમાથી સૌથી મહત્ત્વના ચિંતક હતા કાર્લ માર્ક્સ.

માર્ક્સ હતા જર્મનીના, પણ તેઓના દેશમાથી તેમના વિચારોને એટલો જબદરદસ્ત વિરોધ ઊભો કરવામા આવ્યો કે પછી તે ઇગ્લડમા જઈ લગભગ છુપાછવાયા રહેવા લાગ્યા. ત્યાથી તે પુસ્તકો દ્વારા અને નિવેદનો દ્વારા પોતાના વિચારો દુનિયા સામે મૂકતા રહ્યા. તેમના વિચારોનુ પ્રમુખ સૂત્ર એ હતુ કે સમાજમા દરેક આર્થિક રીતે સમાન હોવા જોઈએ અને તે પ્રકારની સમાનતા લાવવા માટે સપૂર્ણ સમાજરચના બદલવાની હાકલ માર્ક્સે કરેલી. તેઓનુ માનવુ હતુ કે સમાનતા લાવવા માટે જરૂર પડે તો સશસ્ત્ર ક્રાતિનો રસ્તો પણ ઉચિત ગણાશે.

માર્ક્સના વિચારના આધારે રશિયામા રાજ્યક્રાતિ થઈ તેમજ ચીનમા પણ નવી સરકાર અને નવા સમાજની રચના કરવામા આવી. રશિયામા ક્રાતિ થઈ ૧૯૧૮મા, અને ૧૯૮૮મા – એટલે કે લગભગ ૭૦ વરસ સમયગાળા પછી – રશિયાનિ રાજ્યવ્યવસ્થાએ પોતાનુ લગભગ દેવાળુ જાહેર કર્યુ, અને છેક અમેરિકાના ભડોળવાદી પ્રસ્થાપક થઈ જવાનુ પસદ કર્યુ. હવે આ ભડોળવાદી રસ્તો એટલે 'કોઈપણ જાતની રોકટોક વગર નફો કમાવો' એવુ સ્વીકારતી અર્થવ્યવસ્થા. ચીનમા ૧૯૪૮મા રાજ્યક્રાતિ થઈ. આજે ચીનની પણ સ્થિતિ લગભગ એવી જ બનેલી છે.

વ્યક્તિથી કામ વધારે મહત્ત્વનુ છે એવુ માનવાવાળા આ બે દેશો એકતરફ. એમની સામે લગભગ એ જ પ્રકારના વિચારો પણ જેમા હિંસાનો હિસ્સો જરાય નથી એવી ગાધી વિચારધારા.

ગાધી વિચારધારામા એવુ માનવામા આવ્યુ કે સામાજિક કાર્યમા જે પણ નાણાનો વપરાશ થાય એ પોતાની માલમત્તા નહિ પણ સમાજનુ ધન છે એ ભૂલ્યા વગર કામ કરવુ. હથોડીથી ઠોકી બેસાડેલી સમાનતાના બદલે - અને રશિયા અને ચીનના દાખલા પરથી એવી રચના લાબા સમય સુધી ટકતી નથી એ સ્પષ્ટ થયેલુ છે - ગાધીજીએ વ્યક્તિના કોઠાસુઝમાથી ઉદ્‌ભવેલી સમાનતાને વધારે મહત્ત્વ આપ્યુ હતુ. એટલે દરેક કાર્યકર્તાએ અન્ય કાર્યકર્તા વિશે સ્નેહભાવ જાળવવો, એકબીજાની કાળજી લેવી, બધાએ મળીને સદ્‌ભાવના અને શાતિથી કામ કરવુ અને પોતાને સામાજિક કાર્યમા ટ્રસ્ટી માનવા એવો આગ્રહ હતો.

ટ્રસ્ટી શબ્દ ખૂબ ગભીરતાથી સમજવો જોઈએ. ટ્રસ્ટી એટલે માલિક ન હોય. ટ્રસ્ટીએ ક્યારે ય સામાજિક કાર્ય માટે સસ્થા પાસેથી આર્થિક લાભ ન લેવો જોઈએ, પરતુ સામાજિક કાર્ય માટે પોતાને ખર્ચે સસ્થાને ઉપર લાવી જોઈએ. આ બધા ગાધીજીના વિચાર રહેલા છે.

આપની સસ્થા માર્ક્સવાદી નથી. આપણી સસ્થા હિસા પર વિશ્વાસ રાખતી નથી. આપણી સસ્થામા રગભેદ, વર્ણભેદ, જ્ઞાતિભેદ વગેરેને જરાય સ્થાન નથી, અને રહેશે નહીં. આપણી સસ્થા ગાધીવાદી છે, એટલે સસ્થામા રહેલા દરેક કાર્ય અને કાર્યકરો પ્રત્યે ટ્રસ્ટીશીપની લાગણીથી સસ્થા જુએ-વિચારે છે.

ભાષા સશોધન પ્રકાશન કેંદ્રે જે કામ શરૂ કર્યું તે આગળ લઈ જવા માટે આપણે ચૈતન્ય ટ્રસ્ટ અથવા સવેદ ટ્રસ્ટ જેવી સસ્થાઓનુ નિર્માણ કરેલુ છે. આ નિર્માણ પાછળ હેતુ એવો રહેલો છે કે સસ્થામા રહેલા દરેક કાર્યકર્તાને ટ્રસ્ટી બનવાની તક મળતી રહે. આપણે રચેલા બધા જ ટ્રસ્ટોના નિયમોનુ માળખુ પણ એ હેતુથી જ રચાયેલુ છે.

ધારો કે અમુક કાર્યકર્તાએ પોતે જ અલગપણુ રાખ્યુ, પોતાને માત્ર 'સેવક' અથવા કર્મચારી હોવાના નજરથી જ જોયુ, અને સસ્થા એક અને આપણે અન્ય એવો અભિગમ રાખ્યો, તો પ્રત્યક્ષ ગાધી પણ આ ધરતી પર ફરીથી અવતરે તો આપણી સસ્થાને બચાવી શકશે નહીં. આ આપણા બધા માટે ઊંડા વિચાર અને ચિંતન કરવા જેવો વિષય છે.

ઘણા બધા કાર્યકર્તાઓને સસ્થા તેઓ પર અન્યાય કરી રહી છે એવી લાગણી રહેલી છે અને એ પ્રકારની લાગણીનુ કારણ માત્ર આર્થિક રહ્યુ છે. એવા કાર્યકર્તાઓએ ખાસ વિચાર કરવાનો છે કે આપણે માત્ર કર્મચારી છીએ કે આ સસ્થાના ભવિષ્યના ટ્રસ્ટી પણ છીએ ? સાથે સાથે જ તેઓથી અનુભવમા અને ઉંમરમા વડીલ હોય એવા કાર્યકર્તાઓએ પણ વિચાર કરવો રહ્યો કે માત્ર 'સ્વાન્ત સુખાય' એટલે પોતાના ઉન્નતિ માટે જ મથતા રહેવુ કે નાના ગામડાઓમા દિલથી અને જાનથી પરિશ્રમ કરી રહેલા અન્ય કાર્યકર્તાઓનો પણ વિચાર કરવો.

મારા ઉપરના વિધાનો તો માત્ર મર્યાદિત મહત્ત્વના છે. સૌથી મહત્ત્વનો મુદ્દો તો એવો છે કે આપણામાથી દરેકની બોલણી અને કરણી વચ્ચે પરસ્પર સબધ છે કે નહીં, હોવો જોઈએ કે નહીં ? એટલે ધારો કે તમે સૌથી

પ્રમુખ કાર્યકર્તા છો, અને ગામડે ગામડે ફરી દરેક સભામા વ્યાસપીઠ પરથી તમે એકતા અને પ્રગતિની વાત કરતા હશો, પણ આપણી ઓફિસમા જ એકતા અથવા સમાનતા ન હોય, તો આપણુ બોલવુ કોણ સાભળશે અને કોણ માનશે ? ખરેખર તો સમસ્યા આર્થિક નથી, કારણ કે આપણામાથી દરેકની આર્થિક પરિસ્થિતિ, દરેકની આવકના આકડા વધતા ઘટતા રહેવાના છે; પ્રશ્ન એવો છે કે આપણામાથી દરેક જણ વધારે સારા વ્યક્તિ બનવા માગીએ છીએ કે નહીં. અને સારુ બનવુ એટલે ધનવાન બનવુ એવો અર્થ તો નથી થતો. સારુ બનવુ એટલે આપણી કરણી અને બોલણી બન્ને એક જ હોવા જોઈએ.

આપણુ કામ સારુ છે, સારુ રહેલ છે. કદાચ એ વધારે સારુ થવા પ્રયત્નો પણ કરવાના રહ્યા. પણ આપણુ કામ માત્ર કેટલા ગામ સુધી પહોંચ્યા અને કેટલી મડળી બનાવી અથવા કેટલા વ્યાખ્યાનો ભર્યાં અને કેટલા પુસ્તકો વાચ્યા એવા આકડાકીય વર્ણનથી માપવુ યોગ્ય નથી. આકડા તો ખરા અને લક્ષ્યાક પણ જરૂરી જ હોય છે, પણ સૌથી મોટા કામનુ લક્ષણ એ છે કે એ કામ કરતે કરતે કામ કરવાવાળા વ્યક્તિમા મોટુ અદભુત સ્થિત્યતર આવવુ જોઈએ અને એ પ્રકારનુ સ્થિત્યતર આવી જાય, એવા પ્રકારે વ્યક્તિમા આવેલા બદલાવથી એની જીવનદષ્ટિનો વિકાસ થાય તો પછી ઘણા બધા અન્ય પ્રશ્નો તમને નિરર્થક લાગવા માડશે.

કોઈ મને કહેશે કે અમે કઈ સાધુ નથી, માનવી છીએ. ભલા માણસ, તમે સાધુ નથી તે ખૂબ જ સારુ છે કારણ કે સમાજનો અને જવાબદારીનો ત્યાગ કરી જીદગી પાસેથી પલાયન કરવામા ખાસ પુરુષાર્થ નથી. એટલે આપણે સાધુ નથી તેથી હુ રાહત અનુભવુ છુ. આપણે રહ્યા માનવી, અને આપણને માનવી બનવાની કોશિશ પુરેપુરી કરવી પડશે. એ કોશિશમા સૌથી મહત્ત્વની વાત છે કે અન્ય માનવીઓની મદદ કરવી. જે આદિવાસી પ્રજા દુ:ખમા સબડતી રહી છે, તે પ્રજાનુ દુ:ખ ઓછુ થાય તેવા કામો કરવા, તેવા કામો સ્વેચ્છાથી કરવા, પ્રતિબદ્ધતાથી કરવા. માત્ર મારા માટે જ હુ કહુ તો આ પ્રકારના કાર્ય કરવાની તક મને મળી છે તે વિશે હુ ઇશ્વરનો આભારી છુ, જાતને ભાગ્યવાન સમજુ છુ. તે કાર્ય માટે કોઈ બદલો મળે એવી ઇચ્છા પણ હુ નથી રાખતો. હુ સાધુ નથી, માનવી બનવા માગુ છુ. આપણને બધાને જ આ તક મળેલ છે અને આપણને બધાને જ સારા માનવી હોવાના આનદનો અનુભવ હોવો જોઈએ.

જે પ્રિય મિત્રનો પત્ર આવ્યો તેમના સુધી આ મારા વિચાર સારી રીતે પહોંચશે એવુ હુ માનુ છુ. એ મિત્ર ખૂબ વિચારશીલ છે, તે ઉપરાત ખુબ જ નિર્ભય છે અને સાચા દિલના છે. તેઓની અદર નિષ્પાપ હોવાનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ રહેલો છે. હુ ધન્યતા અનુભવુ છુ કે આ પ્રકારના કાર્યકર્તાઓવાળી સસ્થા સાથે હુ સકળાયલો રહ્યો છુ. પણ મારા મિત્રને મારી ખાસ વિનતી છે કે આ ભાષા પત્રનુ વાચન કર્યા પછી એ નદી કિનારે અથવા કોઈ મહુડા નીચે શાતિથી બેસી, જાત સાથે મનન અને ચિતન કરે. જાતને પૂછે કે પત્ર લખવા પાછળનો તેઓનો હેતુ સફળ રહ્યો કે અસફળ રહ્યો ? એવુ પણ પૂછે કે આ ભાષા પત્ર દ્વારા તેઓને નવુ વિચારવા જેવુ કશુ મળ્યુ ? એવુ હોય તો એ ફરીવાર મને પત્ર લખે, જે નિર્ભયતાથી પહેલો પત્ર લખ્યો છે, બિલકુલ એવી જ નિર્ભયતાથી. ભાષા પત્ર શરૂ કર્યો તેનો હેતુ સવાદનો હતો. આજે એ સવાદ શરૂ થયો છે તેનો સતોષ અનુભવી રહ્યો છુ.